

ВИКОРИСТАННЯ ШТРАФНИХ ПІДРОЗДІЛІВ У КЕРЧЕНСЬКО-ЕЛЬТИГЕНСЬКІЙ ДЕСАНТНІЙ ТА КРИМСЬКІЙ НАСТУПАЛЬНІЙ ОПЕРАЦІЯХ В РОКИ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Сергій Петрухін
магістр
історичного факультету
Криворізького державного
педагогічного університету,
м. Кривий Ріг

У ході переосмислення історії та з появою нових архівних документів починають виринати нові факти про Другу світову війну, про які в радянській історіографії майже не згадували, тому що ця інформація належала до «негативних» сторінок минулої війни. Приміром, згадки про штрафні підрозділи за радянських часів були поверховими і здебільшого подавалися як негативно забарвлені окремі випадки. Це, в свою чергу, привело до появи міфологем, які перекручували реальну картину історії формування та бойового використання штрафних підрозділів на радянсько-німецькому фронті. Особливо в тогочасній історіографії мало уваги приділялося застосуванню штрафних підрозділів під час Керченсько-Ельтигенської десантної та Кримської наступальної операції.

Означену тему дослідження розглянули українські дослідники *К. Колонтаєв, В. Прохоров, В. Циганов* та інші. У своїх розвідках вони розкривали різні аспекти використання штрафників під час визволення Кримського півострова, для чого також було використано архівні джерела з електронних веб-сайтів «Пам'ять» та «Подвиг народа». Метою мого дослідження є розкриття проблеми використання штрафних підрозділів у Керченсько-Ельтигенській десантній та Кримській наступальній операціях у роки Другої світової війни (1943–1944 рр.).

План визволення Кримського півострову було розроблено Ставкою Верховного Головнокомандування ще в кінці вересня та затверджено в середині жовтня 1943 р. Згідно з «Докладом... № 4016 ...» Керченсько-Ельтигенська десантна операція мала проводитися силами Північно-Кавказького фронту при взаємодії з Чорноморським флотом. Однак час проведення був ще під питанням, бо все залежало від ситуації, що складеться на Південному фронті та безпосередньо в Криму (10–15 жовтня 1943 р.) [11, с. 314–315]. Розпочалася сама десантна операція 1-го листопада і тривала до 12-го грудня 1943 р. В ній брали участь: Північно-Кавказький фронт у складі 18-ї та 56-ї армій; Чорноморська та Азовська флотилії, які при спільній взаємодії мали захопити плацдарм в районі Керчі [1, с. 103]; 78-а та 90-а ОШР¹ 56-ї армії, 91-а та 92-а ОШР 18-ї армії, які застосовувалися в різноманітних бойових завданнях [10, с. 19]. Проте варто відмітити, що ще до початку наступальних дій Північно-Кавказьким фронтом активно залучалися штрафні підрозділи в розвідувальних операціях на цьому напрямі. У цей час було здійснено дві вдалі висадки на кримському узбережжі. Приміром, 20 жовтня 1943 р. було здійснено висадку розвідувальної групи неподалік гори Опук, що розташована на південних окраїнах Керченського півострова. У ході виконання поставленого завдання із 42-х військовослужбовців штрафного і розвідувального складу повернулося лише 16 червоноармійців, інші загинули або потрапили в німецький полон [8, с. 64].

Одночасно сталінським командуванням 20 жовтня 1943 р. було відправлено два катери в район Ново-Іванівки, що неподалік гори Дюрмен (тодішнього Ленінського району Автономної Республіки Крим) з метою захоплення німецьких позицій у цьому регіоні. Для цього виділили 25 штрафників 2-ї роти (3-го штрафного батальйону), озброївши їх двома зенітними кулеметами та двома 45-мм гарматами. У цій операції брали участь 12 червоноармійців (11-ї розвідроти), які також мали в своєму розпорядженні три зенітних кулемета та дві 45-мм гармати.

У ході цієї операції десантній групі із штрафників та розвідників вдалося близько 20-ї години (20 жовтня 1943 р.) не тільки зав'язати бій з німецькими частинами, але й утворити невеликий плацдарм шириною 330 м південніше Ново-Іванівки на 600 м, на якому червоноармійці тримали оборону протягом двох днів і лише 23 жовтня 1943 р. німецьким частинам удалося вибити десантну групу із займаних позицій та захопити в полон 14 штрафників і 6 розвідників. Це дало можливість німецькому командуванню після допиту полонених дізнатися про заплановану Керченсько-Ельтигенську десантну операцію. Отже, німецьке командування було добре обізнане про плани сталінського керівництва щодо запланованого наступу радянських військ на керченському напрямі [9]. А вже 31 жовтня в районі Тамані радянські частини розпочали посадку десантної групи на кораблі. Проте з перших днів операції на Північно-Кавказькому фронті виникли великі проблеми, які затримували відправку військ в запланованому напрямі. До цих проблем можна віднести погодні умови та створення в останній момент 7-ої десантної групи, яку також треба було розмістити на кораблі, що в свою чергу ускладнювалося через відсутність достатньої кількості плавзасобів [8, с. 84-85].

У результаті цього 31 жовтня в районі Тамані особовий склад 318-ої СД та 1339-го СП, який мав атакувати німецькі позиції в районі Ельтигена, було завантажено на кораблі лише частково. У порту залишилися штрафна рота (120 осіб), розвідувальна рота (80 осіб) та окремий медсанбат (до 50 осіб), що загалом складало 250 червоноармійців. Сама операція розпочалася в ніч на 1 листопада артилерійським обстрілом маяків Нижній Курунський та Комуна Ініціативна [5, арк. 12–13].

Вранці о 6.00–6.30 годині було розпочато десантування військ Північно-Кавказького фронту на керченському та ельтигенському напрямі. Однак успішне десантування відбулося лише в районі Ельтигена, де силами 318 СД² (18 армії), 20 СК³, у складі трьох

СП⁴ (1337, 1339, 1331), 91, 100, 312, 313 окремої армійської штрафної роти і 386 ОБМП⁵ (613-ої окремої штрафної роти морської піхоти⁶ та 588 окремого штрафного офіцерського взводу⁷), 7 ОАШР⁸ (офіцерського складу), загоном 255 МСБр⁹, 117 ГвСД¹⁰, форсуєчи Керченську протоку і долаючи сильний опір супротивника, вдалося висадитися в районі Камиш-Буруна, Ельтигена, Чонгелек-Татарського [3, арк. 3-5; 5, арк. 13; 8, с. 360].

У ході висадки було втрачено артилерію, 25 кораблів, потонуло 72 та потрапило в німецький полон 74 червоноармійця [5, арк. 14; 9]. У процесі висадки 386-го батальйону морської піхоти із 613-ою штрафною ротою та 588-им штрафним офіцерським взводом 1 листопада до 7 години ранку було зайнято позиції на північних окраїнах Ельтигена, а до 8 години після виходу на мис Камиш-Бурун було захоплено батарею з 2-х 75-мм гармат, прожекторну станцію та протитанковий рів, що простягався уздовж мису. Інші підрозділи розпочали запеклі бої за висоту 37.4 та курган, розташований північніше Ельтигена. Водночас взвод штрафників 613-ої ОШРМП зайняв висоту 47.7 північно-західніше Ельтигена, де і закріпилася [8, с. 102; 6, с. 159]. Безпосередньо 1331-й СП (318 СД) і 255-а МСБр вели бої з супротивником у районі селища Ченгелек, одночасно відбиваючи німецькі атаки [3, арк. 3–6], під час яких червоноармійці гідно тримали свої позиції. Приміром, висоту 47.7, яку обороняли бійці штрафного взводу 613-ої ОШРМП під командуванням *А. Шумського*, німці змогли взяти лише після загибелі особового складу штрафного взводу [8, с. 104]. Наступного дня – 2 листопада – підійшли резерви Червоної Армії, що і посприяло подальшому наступу на цій ділянці фронту. Однак розширення Ельтигенського плацдарму явно супроводжувалося певними ускладненнями, що було пов'язано із запізненням наступальних дій 56-ої армії на Керченському плацдармі. Тому проти 318-ої СД були сконцентровані всі наявні сили німецької армії. Ситуація дещо змінилася 3 листопада, коли 56-а армія висадилася в районі населених пунктів: Маяки, Глейка, Жуковки, Опасна, Рив Пром, Енікале, гора Хронева [3, арк. 10–11]. Це сприяло залученню німецької армії до бойових дій і на Керченському напрямі.

У ході трьохденних боїв 1–3 листопада на Ельтигенському плацдармі 318-ю СД було знищено 1200 гітлерівців, два танки та дві самохідки. Крім того, було відбито 17 атак супротивника. Ельтигенський плацдарм став роковим для більшості червоноармійців. Починаючи з 4 на 5 листопада розпочався

¹ ОШР – окрема штрафна рота

² СД – стрілецька дивізія

³ СК – стрілецький корпус

⁴ СП – стрілецький полк

⁵ ОБМП – окремий батальйон морської піхоти

⁶ ОШРМП – окрема штрафна рота морської піхоти

⁷ ОШВМП – окремий штрафний взвод морської піхоти

⁸ ОАШР – окрема армійська штрафна рота

⁹ МСБр – мотострілецька бригада

¹⁰ ГвСД – гвардійська стрілецька дивізія

шторм, швидкість вітру якого досягала до 5 балів, що привело до призупинення постачання 318-ої СД резервами та боєприпасами [5, арк. 15].

Уже 9 листопада в зв'язку з ускладненням перекидання людських та матеріальних ресурсів було наказано 318-й СД утримувати Ельтиген наявними силами, які становили 3600 червоноармійців, що мали на озброєнні 23 станкових і 34 ручних кулеметів 10–107-мм та 7 102-мм мінометів. За цей час (від 1 до 10 листопада) було вбито 621 червоноармійців; 1308 затонули та 1987 було поранено. Тобто за десять днів запеклих боїв дивізія втратила понад 3016 чоловік [5, арк. 17]. А 11 листопада німецькі кораблі заблокували морське узбережжя, заважаючи тим самим перевозити з Тамані в Ельтиген резерви та боєприпаси, що призвело до блокади 318-ої СД, яка тривала до 6 грудня 1943 року. У той час, коли 318-а СД вела бої в Ельтигені на півночі Керченського півострову неподалік м. Керчі, 56-а армія (369 ОБМП; 3, 11, 16 ГвСК.; 11 СК та 70, 78, 89, 90 штрафними ротами) продовжує розширювати свої позиції на Керченському плацдармі [8, с. 147–360].

Від 5 до 13 листопада 56-а армія успішно захопила населені пункти: Джанкой, Бакси, Широка Балка, Колонка, Фонтотавська, Ляховка, Краків Кут, г. Іванова (пн. сх. Керчі), г. Темирово, Аджі-Мушкай, Колонка, Булганак, але м. Керч так і залишався під контролем німецької армії [3, арк. 19–38]. З початку грудня 1943 р. стало зрозуміло, що Керченсько-Ельтигенська операція закінчиться поразкою Червоної Армії. 6 грудня 318-а СД із залишками 386-го ОБМП, 117-ої ГвСД (понад 2000 червоноармійців) під покровом ночі покинули Ельтиген та з боями прорвалися до позицій 56-ої армії. Водночас о 8 годині ранку румунські війська атакували невелику територію неподалік Ельтигена, яка ще була під контролем радянських частин, де здебільшого перебували важкопоранені та медичний персонал з розрізненими загонами червоноармійців, які з різних причин не евакуювалися і були покинуті на поталу німецькій армії. А вже 9 грудня 1943 р. командування Приморської армії (Північнокавказького фронту) було віддано наказ про призупинення наступу 56-ої армії [8, с. 182–332].

У ході Керченсько-Ельтигенської операції втрати становили 27 397 червоноармійців, із них 6985 є безповоротними [1, с. 104]. Підсумовуючи вищенаведене, приходиться констатувати, що головної мети по захопленню плацдармів на Керченському півострові та подальшого просування Червоної Армії вглиб оборони супротивника так і не було досягнуто.

Проте ситуація кардинально змінилася вже в наступному році, коли розпочалася Кримська стратегічна наступальна операція (8.04.44–12.05.44), яка була проведена силами 4-го Українського фронту, Окремої Приморської армії, Чорноморського флоту, Азовської військової флотилії і партизанськими загонами [1, с. 124-125]. Під час цієї операції були задіяні 6-й ОШБ, 10, 15, 18, 20, 163, 221, 222, 223-я ОШР (51-ої армії) та 19, 81, 83, 207-а ОШР 2-ї ГвСД (4-й Український фронт), 11, 78, 90, 91, 114, 182, 312-а та 313-а

ОШР (Окремої Приморської армії), а також 613-а окрема штрафна рота, 588-ий штрафний офіцерський взвод (Чорноморського флоту) [10, с. 20]. Вони брали активну участь у бойових діях в Кримській наступальній операції, а також під час звільнення Севастополя (14 квітня – 12 травня 1944 р), де були залучені 83-й і 255-й БрМП у складі 16-го СК (Приморської армії) та 472 і 613 ОШРМП (Чорноморського флоту) [6, с. 154-159]. Під час визвольних боїв за Севастополь у складі 4-го Українського фронту було залучено 6-ий ОШБ, 221-у та 354-у ОШР (Приморської армії), декілька штрафних підрозділів 2 гв. армії і 472-а ОШР Чорноморського флоту, а також 315-а ОШР, яка, взаємодіючи із 77-ою СД, штурмувала німецькі позиції в районі Сапун-Гори [7, с. 42].

Ще одна штрафна рота (90- ОШР) 30 квітня 1944 р. разом із 383-ою СД атакувала західний скат г. Сахарної голови (м. Севастополь Балаклавського району Автономної Республіки Крим) [2, арк. 151]. У ході успішних контрнаступів Червоної армії 12 квітня 1944 року було остаточно звільнено Кримський півострів від німецьких військ.

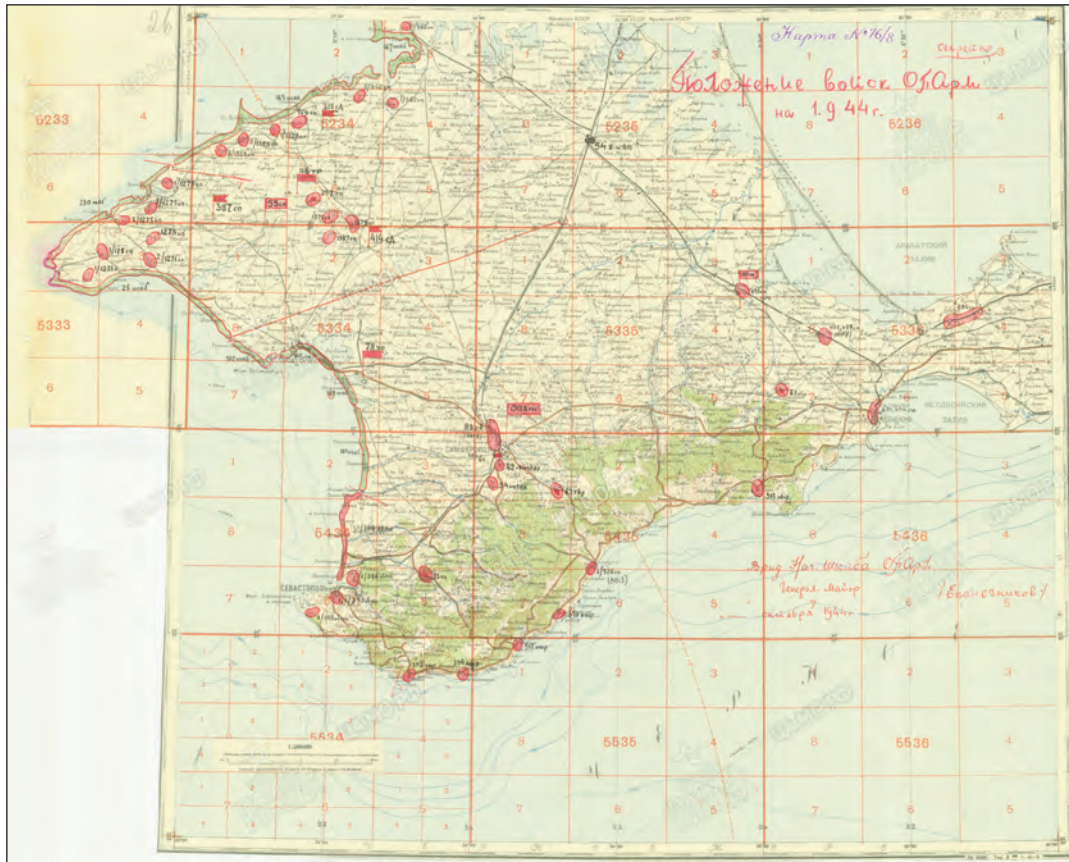
Втім подальше використання штрафних підрозділів морської піхоти було продовжено вже на території Ізмайльського району Одеської області. Зокрема, 613-а окрема штрафна рота взяла активну участь у серпневих боях Червоної Армії в штурмі Нової та Старої Кілій, а пізніше в атаках на німецькі позиції в районі с. Вилкове [12, с. 207–215; 13, с. 176].

Однак, як це не дивно, штрафні підрозділи на радянсько-німецькому фронті несли і охоронну службу. Приміром, після визволення Кримського півострова на Окрему Приморську армію сталінським командуванням від вересня 1944 р. було покладено обороняти 116-й та 78-й укріплені райони силами 55-го стрілецького корпусу (315, 387, 414 СД). Відповідно 55-й СК у складі трьох дивізій мав обороняти північно-західну частину кримського узбережжя разом з 167, 165, 230, 25-м окремими кулеметно-артилерійськими батальйонами (ОКАБ) та тримали оборону в районі Турецького валу і Аірча.

Цікавим є факт формування охорони узбережжя 78-го укріпленого району, який включав не лише регулярні частини, але і штрафні формування. Зокрема, 102, 148, 169, 101-й ОКАБ, 6-й окремий штрафний батальйон, які зайняли позиції на лінії озера Донузлав та населених пунктів Поповка, Євпаторія, Альма-Тамак, Аірча, Євпаторія, Лукул, а Севастопольська військово-морська база охоронялася 386-им батальйоном морської піхоти та 410-ою окремою штрафною ротою уздовж м. Лукул і м. Сарич.

Водночас із наявних штрафних підрозділів було створено групу штрафних рот, куди увійшли 313, 353, 354, 312 і 351, 352-а ОШР, завданням яких було утримання довірених позицій, що простягалися уздовж міст Сарич, Кикенеїзе, Ай-Тодор, Ільмен-Бурну, Нікіта, Чукурлар (пн. Лівадії), Аю-Даг, Теселі, Гурзуф, Судак, Форос і Партеніт [4, арк. 2-23].

Отже, у період двох військово-стратегічних операцій Червоної Армії по визволенню Кримського пів-

Оперативна карта розташування Окремої Приморської армії (далі-ОПАРМ) протягом вересня 1944 р. на Кримському півострові [14]

острова було залучено значну кількість штрафних підрозділів: 10 штрафних батальйонів, 34 штрафні роти, 1 штрафна рота (офіцерського) складу, 2 штрафні роти морської піхоти та 1 окремий штрафний офіцерський взвод.

За приблизними підрахунками через ці підрозділи пройшло 7440 воїнів-штрафників та 8000 військовослужбовців штрафних батальйонів, що загалом становило 15 440 солдатів, які брали участь у визволенні Кримського півострова.

Література

1. Грицюк В. Стратегічні та фронтові операції Великої Вітчизняної війни на теренах України. К., 2010. 149 с.
2. Журнал боевых действий 383 СД с 01.08.1942 по 01.11.1944 г. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://pamyat-naroda.ru/documents/view/?id=135635433>.
3. Журнал боевых действий войск СКФ с 01.11.1943 по 19.11.1943 г. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://pamyat-naroda.ru/documents/view/?id=130117587>.
4. Журнал боевых действий ОПА за сентябрь 1944 г. с 01.09.1944 по 30.09.1944 г. [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://pamyat-naroda.ru/documents/view/?id=110390252&ba_scurl=q. Журналы боевых действий ОПА за сентябрь 1944.
5. Керченская десантная операция 18 А СКФ (ноябрь 1943 года) с 01.11.1943 по 30.11.1943 г. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://pamyat-naroda.ru/documents/view/?id=113201053&backurl=q>. Керченско-Эльтигенская десантная операция.
6. Колонтаев К. Крым: битва спецназов. М.: изд. ТД Алгоритм, 2015. 240 с.

У ході цих операцій штрафники виконували такі завдання: по-перше, активно діяли в тилу супротивника; по-друге, брали активну участь власне в «наступальних та оборонних боях» та під час форсування водних перешкод та розширення плацдармів. Окрім того, штрафників використовували в охоронних заходах Кримського узбережжя. Ці приклади свідчать про характер завдань, які виконували штрафники в період радянсько-німецької війни, де вони доказали свою відвагу і стійкість. ■

7. Колонтаев К. Штрафные батальоны и роты в боях за освобождение Севастополя. Военно-исторический журнал Military Крим. 2007. № 7. С. 42
8. Кузнецов А.Я. Большой десант. Керченско-Эльтигенская операция. – М.: Вече, 2011. 464 с.
9. Литвин Г.А. Смирнов Е.И. Освобождение Крыма (ноябрь 1943 г. – май 1944 г.). Документы свидетельствуют. М.: Кречет, 1994. 144 с.
10. Прохоров В.В. Участь штрафных частей Червоної Армії у визволенні Криму (квітень – травень 1944). Кримський юридичний вісник. 2010. №8. С. 15–21
11. Русский архив: Великая Отечественная. Ставка ВГК. Документы и материалы. 1943 год. Под. ред. В.А. Золотарёва. Т. 16 (5-3). М.: Терра, 1999. 360 с.
12. Циганов В.И. Удар Меча. Николаев: Издатель Гудим И.А., 2008. 368 с.
13. Циганов В.И. «..от «Меча» и погибнет!»: Ессе. Николаев: Издатель Гудим И.А., 2011. 448 с.
14. Використані у статті наочні матеріали взято із сайту <https://pamyat-naroda.ru/>.